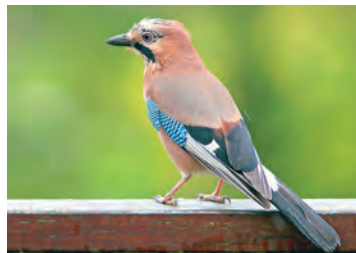

Жаўна як села на пенё, дык адразу ў работу — толькі трэскі ляцяць. Падышоў бліжэй. Сойка не спудзілася, не заверашчала. Бо чорны дзяцел ёй як вартаўнік. Раз завіхаецца каля пня — значыць* усё спакойна. Яны побач, за два-тры метры. І не сварацца, не замінаюць адна адной. Быццам добрыя сяброўкі — жаўна і сойка. «Розныя харчовыя базы», — патлумачаць арнітолагі*. Дзве сяброўкі... Ну а я — трэці лішні. Завярнуўся і пайшоў у іншы бок (Паводле А. Наварыча).

Сойка

Выпішыце з тэксту апісанне жаўны.

Вусна апішыце сойку па малюнку.

- Сфармулюйце і запішыце асноўную думку тэксту.

ПРАВЕРЦЕ СЯБЕ

1. Які член сказа называецца акалічнасцю?
2. Якія па значэнні бываюць акалічнасці?
3. Чым выражаюцца акалічнасці?
4. Якую ролю ў стварэнні тэксту выконваюць акалічнасці?

175. Выканайце тэставыя заданні па тэме «Даданыя члены сказа».

Аднасастаўныя сказы: будова, значэнне, ужыванне

§ 25. Віды аднасастаўных сказаў

176. Прачытайце сказы. Назавіце іх граматычныя асновы. Якія з іх маюць два галоўныя члены (дзеянік і выказнік), а якія — адзін (або дзейнік, або выказнік)?

1. Люблю хадзіць па асеннім лесе. — Я люблю хадзіць па асеннім лесе. 2. Сіняя смуга, далі. — У сіняй смуге песцяцца далі. 3. Ніколі не трэба спыняцца на дасягнутым. — Мы ніколі не спыняемся на дасягнутым. 4. Прынеслі ў кошыку грыбы. — Дзеці прынеслі ў кошыку грыбы.

Сказы, граматычная аснова якіх складаецца з аднаго галоўнага члена, называюцца **аднасастаўнымі**.

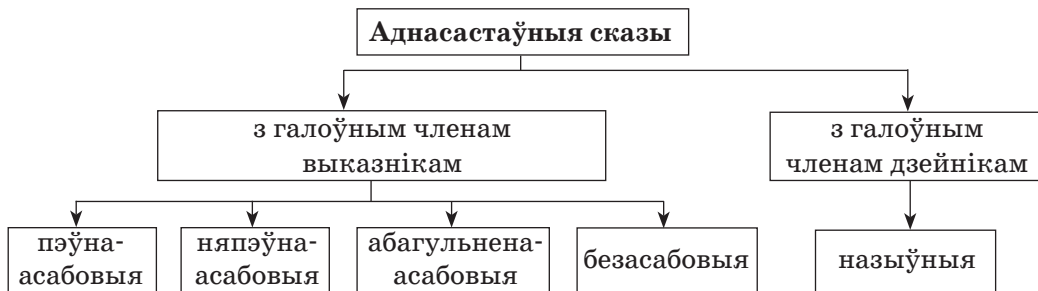
У аднасастаўных сказах можа быць або толькі дзейнік і яго састаў (азначэнне): Светлая ноч, або толькі выказнік і яго састаў (акалічнасць і дапаўненне): Рыхтуй улетку сані, а калёсы — зімой (Прыказка).

У аднасастаўных сказах другі галоўны член або не патрэбны для разумення сэнсу сказа: Раніца. Нарач. Пішу табе пісьмо (значэнне 1-й асобы адзіночнага ліку перадаецца канчаткам дзеяслова-выказніка *пішу*), або яго наогул не можа быць: Мне не спіцца (безасабовая форма выказніка не дапускае ўжывання назоўнага склону).

Аднасастаўныя сказы, як і двухсастаўныя, могуць быць развітымі і неразвітымі. Параўн.: 1. Вечарэе. — Позна вечарэе. 2. Вечар. — Цёплы летні вечар.

У залежнасці ад значэння і формы выражэння галоўнага члена сказа адрозніваюць пэўна-асабовыя, няпэўна-асабовыя, абагульненыя-асабовыя, безасабовыя і назыўныя сказы.

177. Разгледзьце схему. Раскажыце, на якія групы падзяляюцца аднасастаўныя сказы ў залежнасці ад віду галоўнага члена.

178. Прачытайце сказы. Дакажыце, што яны аднасастаўныя. У развітых сказах назавіце даданыя члены.

1. Чым жа боль душы развею, сэрца ўтаймую? (М. Багдановіч).
2. Па нітачцы клубок знаходзяць (Прыказка).
3. У вокнах зусім развіднела.
4. Чэрвень. Раніца. Росы і цішыня.
5. Давайце прысязем і адпачнём крыху.
6. Са мною заўсёды вітаюцца ветліва.

§ 26. Пэўна-асабовыя сказы

179. Прачытайце. Знайдзіце граматычныя асновы сказаў. Хто ўтварае дзеянне, абазначанае дзеясловам-выказнікам? Як вы гэта вызначылі?

1. Люблю лугі квяцістыя, за полем шумны гай... (А. Русак).
2. Глядзі ж чакай мяне. 3. Зробім перапынак на трыццаць хвілін.
4. Даруйце мне за гэту прыкрасць.

Пэўна-асабовымі называюцца аднаасастаўныя сказы, у якіх выказнік абазначае дзеянне пэўнай асобы (моўцы ці яго суразмоўцы) або выражаецца дзеясловам у форме 1-й ці 2-й асобы цяперашняга ці будучага часу або ў форме загаднага ладу: *Ад роднай мовы, ад роднай нацыі не адцураюся, не адракуся!* (П. Панчанка). *Не спяшайся. Ідзі сабе памалу* (Я. Колас). *Беражыце кнігу!*

Пэўна-асабовыя сказы даволі часта ўжываюцца ў мастацкай літаратуры і ў гутарковым маўленні. Яны робяць выказванне больш лаканічным, дынамічным, даюць магчымасць пазбегнуць паўтору асабовых займеннікаў: *Ну, што стаіш, Вераніка? Не бойся! Бліжэй падыдзі!* (Н. Гілевіч). *Вучыцеся ж добра, старанна заўсёды* (А. Астрэйка).

180. Якія з прыведзеных форм дзеяслова могуць ужывацца ў ролі галоўнага члена пэўна-асабовага сказа? Складзіце з імі сказы і запішыце. Падкрэсліце галоўны член пэўна-асабовых сказаў. Якой граматычнай формай выражаны дзеяслоў-выказнік?

1. Іду, ідзеш, ідзем, ідзяце, ідуць, ідзіце, будуць ісці.
2. Бягу, бяжыш, бяжым, бежыце, бягуць, бяжыце, будуць бегчы.
3. Прачытаю, прачытаеш, прачытаем, прачытаеце, прачытай, прачытайце, прачытаюць.

● Назавіце рознаспрагальныя дзеясловы і іх канчаткі. Прывядзіце свае прыклады рознаспрагальных дзеясловаў.

181. Спішыце. Падкрэсліце галоўны член пэўна-асабовых сказаў. Укажыце, якой формай дзеяслова ён выражаны. Вызначце тып сказаў па мэце выказвання.

1. Хачу паведаць пра людзей адданных^с (*П. Броўка*). 2. Давай пасядзім^с перад дарогай (*У. Дубоўка*). 3. Сядайце, госці, за стол наш багаты адзначыць святочны^ф час (*А. Астрэйка*). 4. Зямлю беражом, нібы родны свой дом, не пусцім агонь да парога! (*Ю. Свірка*). 5. З затоеным дыханнем слухаем музыку ляснага ручайка (*Е. Лось*). 6. Будзьце^м больш уважлівымі пры пераходзе вуліцы.

182. Як вы думаеце, чаму настаўнікі, звяртаючыся да вас, часцей за ўсё выкарыстоўваюць пэўна-асабовыя сказы? Дайце прыклады такіх сказаў. Чаму ў іх можна не ўжываць займеннікі *я, ты, мы, вы*?

Прааналізуйце заданні да практыкаванняў вучэбнага дапаможніка. Якія сказы часцей выкарыстоўваюцца ў фармулёўках? Чаму?

183. Спішыце, размяркоўваючы сказы па групах: а) двухсастаўныя; б) пэўна-асабовыя. Падкрэсліце граматычныя асновы сказаў.

1. Табе складаю шчыры свой санет^л, прапрадзедаў^с маіх жывая мова... (*Е. Лось*). 2. Паўзе ў лагчыны летні змрок (*К. Кірэенка*). 3. Хачу быць добрым садоўнікам. 4. Выходзім на трап і заўважаем людзей з кветкамі (*С. Грахоўскі*). 5. Адцвіло, адшапацела лета, калабком скацілася з гары (*Х. Жычка*). 6. Ты адыходзіш? Спяшайся^с. Ідзі (*П. Броўка*).

184. Перабудуйце пэўна-асабовыя сказы ў двухсастаўныя. Якія з гэтых сказаў будуць вызначацца лаканічнасцю і жывасцю?

1. Люблю восень наперакор дажджу і снегу.
2. Цэлы дзень магу хадзіць па вузенькіх лясных сцежках, усцеленых залатым лісцем.
3. Нахадзіўшыся за дзень, ледзь іду дадому.
4. Помню вышытыя васількі на дзядулевай кашулі.

185. Прачытайце. Запішыце сказы, замяняючы неазначальную форму дзеяслова спачатку формамі дзеяслова 1-й асобы множнага ліку абвеснага ладу, потым — загаднага ладу.

1. (*Несці*) радасць людзям. 2. (*Везці*) пясок на тачцы. 3. (*Класці*) дровы ў печ. 4. (*Браць*) мяшок на плечы. 5. (*Адарваць*) лісток календара. 6. (*Ліць*) ваду ў вядро.

● У якіх выпадках сказ называе рэальнае дзеянне, а ў якіх — пабуджэнне да сумеснага яго выканання?

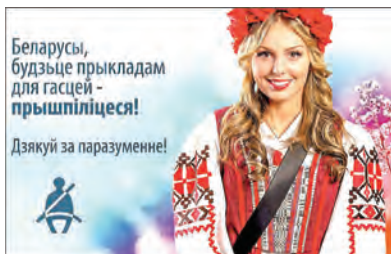
● Выдзеліце канчаткі дзеясловаў, параўнайце іх ужыванне.

186. Складзіце некалькі пэўна-асабовых сказаў, выкарыстоўваючы часціцы **не і хіба**.

Прагледзьце назвы артыкулаў у газетах, часопісах, тэкстах і нататках у інтэрнэце. Ці выкарыстоўваюцца ў іх пэўна-асабовыя сказы? З якой мэтай? Выпішыце прыклады, падкрэсліце выказнікі. Прааналізуйце вынікі сваіх назіранняў і абагульніце іх у паведамленні.

187. Прачытайце тэксты. Назавіце іх жанр. Растлумачце, з якой мэтай выкарыстаны пэўна-асабовыя сказы. Ахарактарызуйце формы дзеясловаў-выказнікаў.

188. Прачытайце. Вызначце стыль маўлення. Назавіце пэўна-асабовыя сказы. З якой мэтай яны выкарыстаны ў тэксце?

Вось пастукалі ў дзверы. Да вас прыйшлі^м сябры. Гэта вашы госці. З першай жа хвіліны яны павінны адчуць^ф павагу да сябе, гасціннасць^{с.л} гаспадароў.

Дапамажыце госцю зняць і павесіць на вешалку паліто. Затым запрасіце яго ў пакой. У дзверы першымі не заходзьце^а, прапусціце ўперад госця.

Прымаючы гасцей, старайцеся паводзіць сябе так, каб ім было ў вас утульна. Думайце пра іх, а не пра сябе. Не прымушайце гасцей сумаваць, прыдумайце які-небудзь^а цікавы занятак (*Паводле А. Добрава*).

Падрыхтуйце паведамленне пра тое, як вы прымаеце гасцей.

§ 27. Няпэўна-асабовыя сказы. Абагульнена-асабовыя сказы

189. Параўнайце сказы. Ці адрозніваюцца яны сваім сэнсам? Што з'яўляецца галоўным у сказах з правага слупка?

1. Недалёка ад школы будаўнікі ўзводзяць новы дом.
2. Дачнікі пабялілі сады.
3. У Беларусі людзі ведаюць цану хлеба.

1. Недалёка ад школы ўзводзяць новы дом.
2. На дачах пабялілі сады.
3. У Беларусі ведаюць цану хлеба.

Няпэўна-асабовыя сказы — гэта аднаасастаўныя сказы, у якіх дзеяслоў-выказнік выражаны формай 3-й асобы множнага ліку цяперашняга ці будучага часу або формай прошлага часу множнага ліку: *Па радыё аб'яўляюць пасадку. Ужо грузяць багаж. Падалі грузападмальнікі.*

У такіх сказах важна само дзеянне, а не яго ўтваральнікі. Няпэўна-асабовыя сказы пашыраны ў гутарковым маўленні, ужываюцца ў аб'явах: 1. *Як цябе завуць?* 2. *Мяне завуць Аленкай.* 3. *Прсяць захоўваць цішыню.* 4. *Тут прадаюць часопісы.*

190. Спішыце. Устаўце прапушчаныя літары. Падкрэсліце галоўны член у няпэўна-асабовых сказах. Якой формай дзеяслова ён выражаны?

1. Колькі разоў цябе нішчылі, Крычаў, не пакідалі на кам..ні кам..ня (*У. Дубоўка*). 2. З калодзежа бяруць вадку паліваць расліны ў цяпліцы. 3. Паўночную частку Беларусі нездарма называюць краем блакітных азёр (*В. Вольскі*). 4. У дзверы асцярожна пастукалі (*А. Якімовіч*). 5. На заводзе колавых цягачоў^а нядаўна асвоілі станкі новай канструкцыі (*Газета «Звязда»*).

191. Якія з прыведзеных форм дзеяслова могуць ужывацца ў ролі галоўнага члена няпэўна-асабовага сказа? Складзіце з імі сказы і запішыце. Падкрэсліце галоўны член у няпэўна-асабовых сказах. Якой граматычнай формай выражаны дзеяслоў-выказнік?

1. Паведаміць, паведаміў, паведамілі, паведамляю, паведамляюць.

2. Друкуеш, друкаваў, друкавалі, друкуем, друкуюць, друкуе.

192. Уважліва паглядзіце на прыборы, якія ёсць у вашым класе (ці дома). Выберыце адзін з прыбораў і складзіце рэкамендацыю, памятку па яго прымяненні, выкарыстоўваючы па магчымасці няпэўна-асабовыя сказы. Запішыце тэкст, падкрэсліце ў сказах граматычную аснову, укажыце, якой формай дзеяслова выражаны выказнік.

193. Прачытайце. Вызначце стыль маўлення. З якой мэтай ужываюцца ў тэкстах няпэўна-асабовыя сказы?

1. Знатнага бульбавода А. У. Саўчанку добра ведаюць у вобласці^а і нават у краіне. Да яго едуць па вопыт, у яго вучацца^с майстэрству, з ім раяцца (*Газета «Звязда»*).

2. — Хутка тут пачнуць уборку каласавых, — выгукнуў Карэцкі.

— Няхай пачынаюць. Хутчэй^ф пачнуць, раней закончаць (*У. Шахавец*).

- Назавіце, чым выражаны выказнік у няпэўна-асабовых сказах.

Абагульнена-асабовымі называюцца аднаасастаўныя сказы, у якіх дзеянне, абазначанае выказнікам, адносіцца да кожнага: *Рэшатам вады не наносіш (Прыказка). Вясновым паветрам дыхаеш і ніяк не можаш надыхацца (Я. Брыль).*

Выказнік абагульнена-асабовых сказаў часцей выражаецца дзеясловам у форме 2-й асобы абвеснага ці загаднага ладу, радзей — іншымі асабовымі формамі: *Аднымі рукамі нямнога зробіш (Прыказка). Не шукай ветру ў полі (Прыказка). Увосень за стол просім (Прыказка). У лес дроў не возяць (Прыказка).*

У абагульнена-асабовых сказах выражаюцца агульныя вывады, павучанні, заключэнні. Таму яны часта ўжываюцца ў мове прыказак і прымавак: ***Вучыся змоладу, то на старасці як знойдзеш. Сябра за грошы не купіш.***

194. Спішыце прыказкі, падкрэсліце граматычную аснову. Дакажыце, што гэтыя сказы з'яўляюцца абагульнена-асабовымі. Чым выражаны ў іх выказнік?

1. Будзь спярша выслуха́чым, а пасля апавяда́чым. 2. Не за сваю справу не бярыся. 3. З незабітага^с ліса шубы не шыюць. 4. Куляй пацэліш^м у аднаго, у двух, а трапным словам — у тысяччу^а.

● Растлумачце сэнс прыказак. У якіх маўленчых сітуацыях іх можна ўжыць?

195. Дапішыце сказы. Якія гэта сказы паводле значэння і граматычнага выражэння выказніка? Чаму?

1. Не рабі ліхога і не бойся ... 2. Глыбей узарэш — болей ... 3. Клін клінам ... 4. Думай звечара, а рабі ... 5. Век жыві — век ... 6. Са сваёю цаною на кірмаш ... 7. Работу словам ... 8. Адным пальцам і гузіка ... 9. За пастой грошы ...

Д л я д а в е д к і: *не бяруць, збярэш, нікога, зрання, выганяюць, не едуць, вучыся, не заменіш, не зашпіліш.*

● Успомніце і запішыце тры-чатыры прыказкі, якія ўяўляюць сабой абагульнена-асабовыя сказы. Зрабіце сінтаксічны разбор гэтых сказаў.

196. Спішыце, вызначце форму выражэння выказніка і віды аднастаўных сказаў.

1. Пашану і славу па кроплях збіраюць^с (*Е. Лось*). 2. Адгукніся, вясна, мне зязюляй з-за рэчкі, дай яшчэ раз прыпасці да любай зямлі (*А. Куляшоў*). 3. Згодаю дом збудуеш, а нязгодаю — разбурыш^м (*Прыказка*). 4. Не ганарыся званнем, а ганарыся ведамі (*Прыказка*). 5. Лета прагуляўшы^м, восенню нічога не збярэш (*Я. Колас*). 6. Любімых не забываюць у радасці, а ў горы любяць яшчэ мацней (*С. Грахоўскі*).

● Растлумачце сэнс прыказак. У чым іх павучальнасць? У якіх сітуацыях да месца будзе іх ужыць?

§ 28. Безасабовыя сказы

197. Параўнайце сказы. У якіх з іх няма дзейніка? У якіх сказах яго не можа быць?

1. Дактары дазволілі хвораму падняцца. 2. Хвораму дазволена падняцца. 3. Хвораму дазволілі падняцца. 4. Хвораму можна падняцца. 5. Хворы можа падняцца.

Безасабовымі называюцца аднасастаўныя сказы, у якіх дзеянне і стан не ўтвараюцца дзейнай асобай: Вечарэла. На вуліцы ціха (Я. Колас). Страшна тут было ўначы (Я. Колас). Дзеянне ў безасабовых сказах утвараецца само па сабе, а таму ў іх не можа быць дзейніка.

198. Прачытайце табліцу. Падрыхтуйце паведамленне на тэму «Выражэнне выказніка ў безасабовым сказе», выкарыстоўваючы свае прыклады.

Спосабы выражэння выказніка	Прыклады
1. Безасабовы дзеяслоў	<u>Змяркаецца.</u>
2. Асабовы дзеяслоў у безасабовым значэнні	На лузе <u>пахне</u> скошанай травой.
3. Зваротны дзеяслоў у безасабовым значэнні	Маці <u>не спіцца.</u>
4. Інфінітыў	<u>Быць</u> навальніцы!
5. Прыслоўе са значэннем стану (прэдыкатыўнае прыслоўе)	Сёння <u>холодна</u> . У лесе <u>ціха</u> .
6. Дзеепрыметнік залежнага стану	У пакоі <u>вымыта</u> , <u>прыбрана</u> .
7. Адмоўнае слова няма (не было, не будзе)	З агнём жартаў <u>няма</u> .
8. Безасабовы дзеяслоў + інфінітыў	<u>Спаць</u> <u>доўга</u> <u>не хацелася</u> .
9. Прыслоўе са значэннем стану + інфінітыў	<u>Цяжка жыць</u> <u>без сяброў</u> . <u>Нельга браць чужое</u> .
10. Асабовы дзеяслоў у безасабовым значэнні + дзеепрыметнік залежнага стану	Многа <u>было сказана</u> <u>добрых слоў</u> і <u>пажаданняў</u> .

199. Спішыце, устаўляючы прапушчаныя літары. Падкрэсліце выказнік у безасабовых сказах. Укажыце, чым яны выражаны.

1. Не быць Радзіме без..меннай, зямлі бацькоў не анямець (Н.Гілевіч). 2. Світала. Пад ботамі скрыпеў марозны снег (Я. Брыль).

3. Вечарэе. Дзень даўно павесіў^с на сасне сваю касу зары (М. Танк).
4. Цямнее ў лесе. Ноч надыходзіць, марозік злё..ку націскае (Я. Колас). 5. Марозна. Хмурнавата^{сл}. Сняжок па..кідвае заўзята^м (Я. Колас).

200. Перабудуйце сказы па ўзоры. Разбярыце іх па членах сказа. Чым яны адрозніваюцца?

У з о р. *Моцны вецер паваліў дрэва. — Моцным ветрам павалена дрэва. — Моцным ветрам паваліла дрэва.*

I. 1. Град пабіў пасевы. 2. Навальніца запаліла дрэва. 3. Снежная лавіна пашкодзіла лініі электраперадачы. 4. У новым пакоі пахне фарба. 5. Снег занёс усе дарогі.

У з о р. *Я радуюся. — Мне радасна.*

II. 1. Пахнуць мята і чабор. 2. Бабуля не спіць. 3. У добрае на двор’е дзеці не сядзяць дома. 4. Набліжаецца вечар. 5. Бок баліць. 6. Павеяў холад.

Безасабовыя сказы часта ўжываюцца ў мастацкай літаратуры пры апісанні пачуццяў, адчуванняў чалавека, малюнкаў прыроды, навакольнага асяроддзя: *У душы — прасторна, лёгка, весела: май ідзе праз нівы і бары (Н. Гілевіч). І любя мне глядзець на поле, дзе колас гнецца да зямлі (А. Гурло).*

Ужываюцца безасабовыя сказы таксама ў афіцыйных паведамленнях: *Забараняецца выносіць кнігі з чытальнай залы. Прапануецца прагаласаваць.*

201. Прачытайце верш. Вызначце, чым дасягаецца катэгарычнасць і лаканізм выказвання. У чым павучальнасць верша? Выпішыце некалькі безасабовых сказаў. Чым выражаны ў іх галоўны член сказа?

Не трэба жыць, як набяжыць.
Так жыць на свеце трэба,
Каб да апошніх дзён любіць
Людзей, зямлю і неба.
Не падаць у сляпы адчай,
Як затрашчаць падпоркі^л,

Знаць, што жыццёвы каравай
Бывае часам горкі.
Якім ні будзеш малайцом, —
Старайся не забыцца,
Што лепей плакаць з малайцом,
Чым з дурнем весяліцца.
Хто многа вынес на вяку,
Загартаваўшы^c волю,
Табе на раны ў час пакут
Ён не падсыпле солі.
Пад знакам шчасця і бяды
Так жыць на свеце трэба,
Нічым каб не зняславіў ты
Людзей, зямлю і неба.

А. Грачанікаў.

202. Складзіце сказы так, каб у ролі выказніка выступалі безасабовыя дзеясловы, якія абазначаюць:

а) стан прыроды або навакольнага асяроддзя (*світае, вечарэе, змяркаецца*);

б) псіхічны або фізічны стан чалавека ці жывой істоты (*нездаровіцца, не спіцца, думаецца*);

в) дзеянне невядомай ці стыхійнай сілы (*зацэрушыла, прыпарвала, пацягнула*).

203. Штодзень мільёны людзей, асабліва моладзь, незалежна ад месца пражывання маюць зносіны ў інтэрнэце праз ўсе магчымыя чаты. Прачытайце, што могуць выкарыстоўваць удзельнікі сэрвісу ў чаце. Вызначце віды аднаасастаўных сказаў з галоўным членам — выказнікам, выкарыстаных у рэкамендацыях. Назавіце выказнікі і спосабы іх выражэння.

Удзельнікі сэрвісу могуць выкарыстоўваць наступныя магчымасці:

мець зносіны паміж сабой: адпраўляць паведамленні, атрымліваць адказы, каменціраваць, ствараць тэмы для абмеркаванняў, абменьвацца думкамі і віншаваннямі;

атрымліваць і адпраўляць інфармацыю як аднаму з удзельнікаў, так і адрасаваную ўсім карыстальнікам;

выкладваць і праглядаць фатаграфіі;
выкладваць відэа- і медыяфайлы, праглядаць відэаролікі, выкладзеныя любым з удзельнікаў чата;
праслухоўваць і размяшчаць у чаце музычныя кампазіцыі;
атрымліваць і адпраўляць галасавыя паведамленні;
рэгуляваць колькасць удзельнікаў для зносін у межах акрэсленай тэмы;
самастойна выходзіць з чата.

@ З дапамогай інтэрнэту азнаёміцеся з правіламі камунікацыі ў чаце. Запішыце правілы і вызначце віды аднастаўных сказаў з галоўным членам — выказнікам, выкарыстаныя ў іх. Адкажыце, ці прытрымліваецца вы гэтых правіл.

§ 29. Назыўныя сказы

204. Прачытайце. Вызначце, якія з гэтых сказаў маюць дзейнік і выказнік, а якія — толькі дзейнік. Чым яны адрозніваюцца?

1. Ноч ціхая, бязросная і духмяная (*І. Шамякін*). 2. Белое, марознае поле. Дарога гладкая, слізкая, бліскучая (*М. Лужанін*). 3. Родная вёска. Сасновыя хаты (*П. Панчанка*). 4. Гарачы летні дзень. Жніво (*Я. Сіпакоў*).

Назыўныя сказы — гэта аднастаўныя сказы, якія маюць адзін галоўны член — дзейнік: Полудзень. Вар. Цішыня. Дожджыку просіць зялёнае жыта (*Я. Колас*). Чэрвень. Раніца. Росы і цішыня (*П. Панчанка*).

У назыўных сказах сцвярджаецца наяўнасць прадметаў або з’яў у цяперашнім часе: Позняя восень. Дробны дождж (*А. Чарнышэвіч*). З часціцамі **вось (і)**, **вунь** назыўныя сказы набываюць указальнае значэнне: **Вось і пісьмо сына**. **Вунь наша школа**.

У саставе назыўных сказаў могуць быць толькі дапасаваныя і недапасаваныя азначэнні: Снежная пустыня. Цішыня (*І. Шамякін*). Восень. Шорах лісця (*Я. Брыль*).

Назыўныя сказы звычайна пачынаюць тэкст, уводзячы чытача (слухача) у абстаноўку, падзеі (час і месца дзеяння): *Цаліна. Маладая пара. Сябры* (Р. Барадулін).

Назыўныя сказы вымаўляюцца запаволеным тэмпам, паміж імі робіцца працяглая паўза, лагічны націск прыпадае на дзейнік.

205. Прачытайце выразна, звяртаючы ўвагу на інтанацыю назывных сказаў. Дакажыце, што ў якасці галоўнага члена назывных сказаў выступаюць назоўнікі з прасторавым, часавым ці падзейным значэннем. Якія даданыя члены сказа могуць развіваць галоўны член назывнога сказа?

1. Рэчка Лазянка. Запруда. Бальніца. Хаты і хаты наўкруг^м (*П. Броўка*). 2. Разбітая, пакалечаная вайною дарога (*Б. Сачанка*). 3. Вясна! У яркай квецені палеткі і сады (*А. Астрэйка*). 4. Дзікае месца! Лясы і балоты, купін мільёны, кусты лазняку (*Я. Колас*). 5. Завіруха. Навагодняя ноч. Ніхто не хоча спаць (*І. Мележ*). 6. Вось і ноч. Нада мною сінія нябёсы (*М. Багдановіч*).

206. Прачытайце. Вызначце тып тэксту. Якія прыметы вы ўзялі за доказ? Знайдзіце аднастаўныя сказы з галоўным членам дзейнікам і прааналізуйце іх будову.

Кастрычнік.

Пагодлівая раніца. Пахне марозікам. Цішыня. Спакой. На ўсходзе — сінь. Хмары фіялетаваы або шэрыя. І агнявая, распаленая чырвань сонца, якое ўзыходзіць.

Туманнае ранне на ўзлессі. Лес мяшаны. Гледзячы на жоўты вяршыняк бярэзніку, здаецца, што гэта з-за туману ўзыходзіць сонца.

Сыры, халодны ранак. Рунь* — хоць выціскай яе ад вільгаці (*Я. Брыль*).

- Якую ролю выконваюць назывныя сказы ў тэксце?

207. Выразна прачытайце верш Алеся Пісьмянкова.

Восеньскі одум* бусла.
Каліва светлай самоты.

Ціха ў душы ажыла
згаслая
некалі
нота.
Срэбра зялёнай травы.
Думных лясоў пазалота.
Жораў у небе сівым —
чыстая
ціхая
нота.
Востры халодны скавыш*.
Рэшта апошняй пяшчоты.
Дзякуй, што ты не маўчыш,
ціхая
чыстая
нота.

● Выпішыце назывныя сказы. Прааналізуйце іх будову, граматычнае выражэнне і стылістычную функцыю ў вершы. Чаму ў тэксце так абмежавана ўжываюцца дзеясловы?

Да слова *самота* падбярыце сінонімы і запішыце іх.

208. Прачытайце тэкст. Вызначце, якім настроем ён прасякнуты. Выдзеліце ў тэксце ключавыя словы, падзяліце яго на абзацы. Перакладзіце тэкст на беларускую мову.

Осень... По утрам теперь темно. Бежишь к остановке и тебе наплевать, что чулки забрызганы. Всё равно никто ничего не видит. А в трамвае столько народу! Все одинаковые, все мокрые: идёт дождь. После работы тоже темно. И опять никто ни на кого не смотрит. Всем некогда. Бегут, тащат тяжёлые сумки, толпятся у автобусов. В скверах по вечерам теперь пусто... А звуки? Даже звуки осенью другие. Летом открой ночью окно и не заснёшь... У кого-то музыка играет, кто-то мимо идёт, смеётся. Стук каблучков по асфальту... А сейчас окна закрыты. На улице только дождь и ветер, дождь и ветер... (*Н. Катерли*).

● Дакажыце, што ў тэксце аўтар выкарыстоўвае не толькі двухсастаўныя сказы, але і ўсе віды аднасастаўных. Якія якасці гэта надае тэксту? Знайдзіце ў ім элементы гутарковага стылю.

● Якая дэталёвая апісанне падалася вам цікавай? Як пабудавана гэта фраза?

209. Тэкст зробленага вамі перакладу з папярэдняга практыкавання перадае адчуванні дарослага чалавека, заклапочанага сваёй працай, домам... Па-спрабуйце апісаць, уключыўшы ў тэкст элементы разважання, свой погляд на тую самую ці іншую пару года. Выкарыстайце па магчымасці аднастаўныя сказы.

210. Разгледзьце рэпрадукцыю карціны У. Сулкоўскага «Елка ў пары з хваіною». Апішыце агульнае ўражанне ад яе. Выкарыстоўваючы розныя віды аднастаўных сказаў, назавіце месца, адлюстраванае на карціне, апішыце стан прыроды, розныя дэталі карціны.

У. Сулкоўскі. Елка ў пары з хваіною

211. Прачытайце сказы, вызначце віды аднастаўных сказаў. Зрабіце сінтаксічны разбор трох сказаў (на выбар).

1. Нельга жыць без веры ў людзей (*Н. Гілевіч*). 2. З песні слова не выкінеш (*Прыказка*). 3. Холадна. Сакавіцкае сонца **яшчэ** дрэнна грэе (*Я. Брыль*). 4. Бор канчаецца^с. Чыгунка. Паравоз азваўся недзе (*М. Калачынскі*). 5. Бераг ракі. **Жоўтая** палоска пяску (*Я. Брыль*). 6. Перш за ўсё пачалі перапраўляць **раненых** (*І. Мележ*). 7. Не злічыш дароў тваіх, верасень, сёлета (*А. Вялюгін*).

- Да якіх часцін мовы адносяцца выдзеленыя словы?

ПРАВЕРЦЕ СЯБЕ

1. Чым адрозніваюцца двухсастаўныя сказы ад аднасастаўных?
2. Назавіце віды аднасастаўных сказаў.
3. Чым можа выражацца галоўны член сказа: а) у пэўна-асабовых; б) няпэўна-асабовых; в) безасабовых сказах?
4. Чым можа выражацца галоўны член сказа ў абагульнена-асабовых сказах? Чаму гэтыя сказы часцей сустракаюцца ў прыказках, прымаўках?
5. Якія сказы адносяцца да назывных? Што яны абазначаюць?
6. Раскажыце пра ўжыванне аднасастаўных сказаў у маўленні.

212. Выканайце тэставыя заданні па тэме «Аднасастаўныя сказы: будова, значэнне, ужыванне».

Няпоўныя сказы: будова, значэнне, ужыванне

§ 30. Няпоўныя сказы

213. Параўнайце два дыялогі. У чым іх адрозненне? Які з дыялогаў больш жывы, дынамічны? Чаму?

— Ты ўрокі зрабіла?	— Ты ўрокі зрабіла?
— Зрабіла. А ты?	— Я ўрокі зрабіла. А ты ўрокі зрабіла?
— Яшчэ не ўсе.	— Яшчэ не ўсе ўрокі зрабіла.

● Разбярыце па членах сказа рэплікі, якімі адрозніваюцца дыялогі. Якія члены сказа прапушчаны ў рэпліках аднаго з дыялогаў: галоўныя ці даданыя? Чаму, нягледзячы на пропускі, сэнс дадзеных рэплік зразумелы? Поўнымі ці няпоўнымі па будове з'яўляюцца сказы гэтых рэплік?

У гутарковым маўленні часта выкарыстоўваюцца **н я п о ў н ы я** сказы.

Няпоўнымі называюцца сказы, у якіх прапушчаны адзін або некалькі членаў сказа (галоўны ці даданы), якія лёгка ўзнаўляюцца з кантэксту ці сітуацыі маўлення: Спяшаецца ў далёкі рэйс пілот, прараб — на будаўнічую пляцоўку (С. Грахоўскі). На даляглядзе сінім туманы і дажджы (І. Капыловіч).